

ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті розглядається історія розвитку системи патріотичного виховання в Україні, яка нараховує не одне сторіччя і має давні традиції. Також автор досліджує особливості військово-патріотичного виховання в Україні, розглядає основні етапи його розвитку та підготовку молоді до служби в Збройних Силах України, підкреслює актуальність цієї проблеми в українському суспільстві й сьогодні.

Ключові слова: *молодь, патріотизм, Збройні Сили, Батьківщина, герої, виховання, обов'язок, країна, перспективи розвитку, держава, молодіжна політика, цінності.*

В статье рассматривается история развития системы патриотического воспитания в Украине, которая насчитывает не одно столетие и имеет давние традиции. Также автор исследует особенности военно-патриотического воспитания в Украине, рассматривает основные этапы его развития и подготовку молодежи к службе в Вооруженных Силах Украины, подчеркивает актуальность данной проблемы в украинском обществе и сегодня.

Ключевые слова: *молодежь, патриотизм, Вооруженные Силы, Отечество, герои, воспитание, долг, страна, перспективы развития, государство, молодежная политика, ценности.*

In the article reviews the development of patriotic education in Ukraine, which has been for centuries and has a long tradition. Also, the author explores the features of military-patriotic education in Ukraine, examines the main stages of the development and training of young people to serve in the Armed Forces of Ukraine, stressed the urgency of the problem in Ukrainian society today.

History of patriotic education in Ukraine has more than one century and in its different periods had a different specificity. Thus his roots remained unchanged and were traditionally caused the fight and fought against foreign enemies. It was a struggle for independence has allowed to reveal truly patriotic potential of the Ukrainian people.

Patriotism should be considered not only as a love for the motherland, as a strong human feeling, but as yet the highest manifestation of ideological and political consciousness. How citizenship and patriotism in the Soviet educational process traced in the following areas:

- Moral education as a system of mastery normative rules of behavior and relationships that are inherent in the education of patriotism and citizenship;*
- Formation of ideological and political orientation of the individual that is concerned with the politics of the state and the dominant ideology in society;*
- The upbringing wore a holistic nature, so that a person complete, so the unity of the parties (moral, patriotic, international, civil), their relationship serves as a natural phenomenon.*

Key words: *youth, patriotism, the Armed Forces, the Motherland, heroes, education, duty, country, perspectives of development, state, youth policy, values.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Суперечливість, відсутність концептуальної соціально-економічної політики сучасної України йде в розріз із традиційним сприйняттям нашого суспільства, впливає на весь устрій життя людини, піддає кардинальним змінам його духовний стан. Руйнування колишньої системи цінностей

супроводжується утворенням на їхньому місці духовного вакууму, в результаті чого ерозії піддаються традиційні цінності народного життя, вітчизняної історії й культури. Починають знецінюватися ідеї патріотизму, самовідданого служіння Батьківщині, громадянськості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Дослідженню

військово-патріотичного виховання в Україні присвятили свої праці вітчизняні учені й фахівці, політичні діячі, зарубіжні науковці. Серед них заслуговують на увагу Аванесов Н., Багмет М., Бака М., Бахтін М., Безвербний А., Зубалій М., Івашковська В., Корж В., Коркішко О., Крамаренко Ю., Лукашевич М., Лісовський В., Макаренко А., Мурашій О., Сухомлинський В. та інші.

Виділення невирішених раніше аспектів загальної проблеми, яким присвячується стаття. Невпевненість у завтрашньому дні, втрата інтересу до навчання, праці, агресивність, антипатріотичні настрої – все це призводить до негативних змін у мотивації поведінки, вибору ціннісних орієнтацій молоді, що є показником погіршення її морального, психічного й фізичного здоров'я. В таких умовах гострою проблемою суспільства й держави стає зміст виховної роботи, що забезпечує формування високих патріотичних якостей молодого покоління українців, у зв'язку з чим різко актуалізуються завдання формування патріотичної свідомості молоді, почуття відданості та шани Батьківщині, відповідальності й дисциплінованості.

Формування мети статті. Патріотизм являє собою свого роду фундамент суспільного й державного будівництва, опору його життєздатності, одне з першорядних умов ефективності функціонування всієї системи соціальних і державних інститутів. Метою статті є авторський аналіз визначення поняття «патріотизм» – одного з найбільш глибоких людських почуттів, що закріплене століттями й тисячоліттями та втілює любов до своєї Батьківщини, до свого народу, гордість за їхнє минуле й сьогодення, готовність до їхнього захисту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здобувши незалежність, молода українська держава на початку ХХІ сторіччя переживає тяжкі часи – політична і економічна кризи, інші проблеми, які неодмінно з'являються в переломні для суспільства часи, коли визначаються орієнтири, відбувається переоцінка цінностей.

Побудова і розвиток держави як цивілізованого члена світового співтовариства неможлива без патріотичного виховання її громадян. Тому на сучасному етапі в Україні патріотичне виховання розглядається як один із найважливіших компонентів соціалізації особистості.

Патріотизм у науковій літературі визначається як одне із найглибших і найбільш стійких людських почуттів. Упродовж практично всього ХХ ст. робота національно свідомої інтелігенції з прищеплення молоді українського патріотизму зустрічала не тільки сильну протидію з боку органів державної влади, але й суттєвий психологічний опір самого населення [1, с. 65]. За роки державної незалежності у східних і південних регіонах країни цей опір не тільки не ослаб, але й подекуди набирає навіть агресивних форм. Тим

більше, що проблема національного та патріотичного виховання на практиці нерідко зводиться до бюрократичних заходів на зразок тих, якими відзначались колись революційні свята та дні народження вождів. Тому, своєчасним та важливим для науки державного управління та практики суспільного процесу є визначення конкретних цілей і завдань патріотичного виховання, моделювання виховного простору з метою забезпечення самовизначення особистості, створення умов для її самореалізації.

Засвоєння патріотичних цінностей і норм життя, що затвердилися в суспільстві, це, насамперед, об'єктивний, керований процес [1, с. 56]. Патріотизм не закладений у генах, він соціальний за своєю природою й тому не успадковується, а формується.

Питанням військово-патріотичного виховання на Київській Русі завжди надавалося важливе значення. Про високий рівень вишколу й бойового духу воїнів ще в VI столітті писав візантійський імператор Маврикій Стратег: «Племена слов'ян ... люблять волю й не схильні ні до рабства, ні до покори, хоробрі, особливо на своїй землі, витривалі... Навіть юнаки дуже мистецьки володіють зброєю». Про силу та високий рівень військової майстерності дружин свідчать походи князя Олега. Новим етапом у розвитку Київської Русі, а також формування основ військового будівництва й військово-патріотичної освіти стало прийняття християнства в 998 році. Ця подія слугувала об'єднанню східнослов'янських племен і становленню єдиної національної свідомості, закріпленню в психології мас слов'янського етносу почуття приналежності до «союзу союзів племен», вихованню прагнення й готовності захищати Батьківщину від зовнішнього ворога. Із введенням християнства військова організація одержала нові моральні основи: воїни зобов'язувалися захищати не тільки батьківщину, але й релігію. Релігійна моральна, як основа боєздатності, заповнювала родові й племінні зв'язки.

У радянський період напрямками цієї роботи були пропаганда революційних традицій, героїзм захисників соціалістичної Батьківщини й готовності громадян до її захисту, дружби пролетарів всіх країн, формування нетерпимості до агресивних капіталістичних країн [10, с. 61-62]. Теорія і практика військово-патріотичної освіти представлені в поглядах В. Леніна, Н. Крупської, А. Макаренка, В. Сухомлинського, М. Фрунзе, Г. Жукова, К. Рокосовського й ін.

Проблеми виховання людини в колективі вивчав відомий радянський педагог А. Макаренко. Він розробив методику організації трудового й естетичного виховання, формування свідомої дисципліни, створення традицій, які він розглядав у єдності з багатобічною життєдіяльністю дітей. Його організаційно-педагогічні знахідки – загони, ради командирів, загальні збори, самоврядування розвивали почуття товариства, якості лідера,

відповідальну участь у суспільному житті. Основне завдання радянського виховання А. Макаренко бачив у підготовці нової людини, у вихованні людини-творця, людини-громадянина, людини-патріота [4].

Оригінальну цілісну педагогічну систему створив В. Сухомлинський. Ним робився акцент на формуванні системи моральних цінностей. Велику увагу В. Сухомлинський приділяв вихованню громадянськості, любові до рідного краю, патріотизму [12, с. 5].

Найбільш яскравим прикладом військово-патріотичної освіти в СРСР була діяльність організацій ДОСААФ і військово-навчальних закладів – Суворівських і Нахімовських військових училищ, де поєднувалося розумове й моральне виховання в навчально-освітньому процесі з вишколом до служби в Збройних Силах. Програма військово-патріотичної освіти в СРСР була глибоко продумана на державному рівні й питання про неї періодично порушувалися на з'їздах КПРС і ВЛКСМ. У пресі й на телебаченні багато уваги приділялося висвітленню подвигів радянських солдатів й офіцерів, розповідям про героїчну професію захисника Батьківщини [6, с. 78].

Результатом такої діяльності було те, що Збройним Силам не бракувало призовників. Для молоді в той час характерно було прагнення йти служити в армію. Кожен другий мріяв стати льотчиком, артилеристом, моряком, а пізніше десантником, ракетником.

Однак друга половина 80-х років й 90-і роки минулого століття ознаменувалися кардинальними змінами у військово-патріотичному вихованні учнів. У пресі, на телебаченні й по радіо в той час можна було прочитати, побачити й почути негативні моменти з минулого й сьогодення країни, її Збройних Сил. На цій хвилі інститут підготовки молоді до служби в армії й військово-патріотичного виховання був зруйнований. Під гаслом демілітаризації школи ПВП були скасовані. Як наслідок такої діяльності стало те, що слова «патріот», «патріотизм» у суспільній свідомості здобуло негативний відтінок. Це сталося тому, що проведена всіма інститутами держави робота з військово-патріотичного виховання молоді здійснювалася недостатньо цілеспрямовано й безсистемно. Це зумовлено наступними обставинами:

- недостатньо розробленою теоретико-методологічною базою військово-патріотичного виховання молоді;

- недосконалістю нормативно-правової бази, що регулює діяльність органів державної влади, освітніх установ, військових частин, суспільних об'єднань у сфері військово-патріотичного виховання молоді;

- недостатньою увагою з боку органів виконавчої влади всіх рівнів до координації діяльності військово-патріотичних, військово-спортивних, пошукових, воєнно-історичних громадських організацій і релігійних об'єднань.

Таким чином, патріотизм і патріотичне виховання мають в Україні глибокі історичні коріння і традиції. Розвиток цього процесу має конкретні етапи, логічно пов'язані з періодизацією історії української держави.

Перший етап – умовно можна назвати «князівський патріотизм», що знаходить основне вираження в сімейно-родинних відносинах, розвитку традицій культу й предків. Ця основа патріотичного виховання важлива тим, що в цей час зіставлялися основні мотиви й стимули цього процесу, що виражаються головним чином у розрізненості, роздробленості князівств, у постійній наявності зовнішньої погрози.

Другий етап – це «православно-державний патріотизм». На цьому етапі заставляються основні підвалини української держави й менталітет українського народу, з'являються спочатку окремі фрагменти системи патріотичного виховання, а потім і весь її каркас.

Третій етап – це «радянський патріотизм», характерний тим, що виховання патріотизму здобуває тотально-масовий характер, доповнюється політизовано-ідеологічним змістом, збільшується кількість агентів і каналів впливу. Кількість же основних структурних елементів системи патріотичного виховання не змінюється, відбувається лише якісна зміна деяких з них, наприклад, православ'я – комуністичною ідеологією.

Четвертий етап – «український патріотизм», епоха якого почалася після розпаду Радянського Союзу й тривала до 2013 року. Цей процес мав ряд труднощів й особливостей свого розвитку.

П'ятий етап – «український національний патріотизм». Сучасний етап розвитку військово-патріотичного виховання має свої характерні риси. Особливу увагу слід звернути на державність, адже спрощений погляд на неї як форму правління або тип політичного режиму не дає можливості правильного розуміння даного типу патріотизму. Державність – це, насамперед, система громадського порядку, сукупність базових суспільних підвалин. Міцна державність характерна як для розвинених демократичних суспільств, так і для тоталітарного суспільства. «Нормальних людей» цікавить найбільше не форма правління, а ступінь керованості, здатність навести порядок у будь-якій ситуації. Одним із найважливіших показників міцності державності є статус і престиж армії у суспільстві, відношення суспільства до військовослужбовців як до своїх захисників [13].

Криза й ослаблення державності – неминуча умова переходу від одного суспільного ладу до іншого. Але форми прояву цієї кризи можуть бути різними. Сьогодні вважається, що сучасній Україні, яка перебуває в умовах переходу до нового суспільного устрою, вдалося уникнути крайніх форм соціальних катастроф і повномасштабної громадянської війни. Але це

зовсім не означає, що із тривалою кризою варто миритися, що в процесі переходу не було допущено прорахунків та помилок.

На Заході переважна більшість учених та політиків вважають, що колишні Радянські Збройні Сили були самою політизованою армією у світі. Однак радянські військовослужбовці були закомплексовані на соціалістичних ідеалах не більше, ніж американські на «американському способі життя».

Сучасне українське суспільство перебуває на етапі становлення нової форми державності, тобто на стадії переходу від старої форми державності до нової. Це означає, що в суспільстві йде зміна не тільки економічного устрою життя, але й соціально-політичної системи, політичного режиму, громадських начал, ментальних основ життєдіяльності людей. Іншими словами, іде процес соціального перевтілення застарілих цінностей і становлення нових фундаментальних цінностей, без сприйняття яких суспільство не впишеться у фарватер сучасної цивілізації. Як специфічна соціально-професійна спільність – військовослужбовці знаходяться в тих самих умовах, в яких перебувають й інші соціальні верстви й групи. Але в них «свої» особливості й механізм соціалізації.

Основними умовами переходу до армії правової держави могли б стати: ослаблення радикалізму у сфері військових перетворень; припинення ступеня падіння життєвого рівня військовослужбовців; обмеження політичної участі військовослужбовців та створення умов, що стимулюють їхню політичну нейтральність; якісна переорієнтація політичної та загальної освіти; структурно-змістовна перепідготовка виховних органів, зміна їх відносин з органами військового управління та інші.

Сьогодні з великою точністю не можна сказати, який буде політичний вигляд майбутньої української армії, але те, що це буде зовсім новий вигляд для воїнів і українців – інститут політичної й громадської соціалізації – це безумовно. Принциповим тут є здатність армії бути інститутом не тільки політичної, але й громадської соціалізації – така тенденція характерна для армій сучасних демократичних держав.

Державно-патріотичні цінності поки ще не стали пануючими у свідомості військових кадрів. Не досягає свого ефекту й надмірна культивування релігійних мотивів і канонів як регуляторів поведінки військовослужбовців.

Світовий досвід подолання тоталітарних режимів свідчить про те, що в процесі переходу до демократичного режиму й на етапі становлення нової державності закономірним є пріоритет внутрішньополітичних завдань перед зовнішньополітичними, існування внутрішніх джерел військової небезпеки. Це означає, що внутрішньополітичні протиріччя можуть вирішуватися з використанням військової сили у випадках,

обговорених у нормативно-правових актах. При цьому, нейтралізація військовими засобами внутрішніх джерел небезпеки вимагає або внесення істотних коректив у наявний механізм політичної соціалізації військових, або створення власного механізму під завдання конкретної військово-політичної ситуації. Нині це питання є дискусійним, але як показують практичні події – далеко не риторичним. Як доводить військово-політичний досвід, у тому числі й вітчизняний, у надзвичайних військово-політичних ситуаціях внутрішньодержавного значення загострюється проблема політичного вибору військовослужбовців під впливом різних політичних сил, ідеологічних плінів, засобів масової інформації, окремих політичних лідерів і т. д.

Чим більше в суспільстві й армії об'єктивних і суб'єктивних умов, що є причиною політизації й ідеологізації військовослужбовців, тим гостріше стає потреба у високій професійній підготовці військових кадрів усіх ешелонів. Необхідно зазначити, що кращим засобом деполітизації військовослужбовців є глибокі знання, розвинена воля, справжнє політичне чуття.

У системі освіти ВНЗ, суспільно-державної підготовки всіх категорій військовослужбовців, інформування необхідний той рівень професіоналізму, який відповідає глибині й масштабу державних завдань, які стоять перед суспільством і збройними силами.

Зазначене вище і є особливостями механізму й процесу соціалізації військовослужбовців української армії, які зумовлені сучасними обставинами розвитку суспільства, держави й особистості.

Також обумовлюється важливість розвитку військово-спортивних і військово-патріотичних організацій тим, що вони є підготовчим етапом молоді для служби в армії [3, с. 54]. Наприклад, пропонується звернутися до радянського досвіду і ввести в школі предмет, який би надавав основи військового патріотизму. Це свідчить про необхідність попередньої фізичної, психологічної, моральної підготовки підлітків до виконання священного обов'язку перед Батьківщиною [9, с. 27-29].

Ефективність усунення негативного явища багато в чому залежить від підготовки офіцерського складу, від їхніх моральних установок [8, с. 14]. Основним агентом військово-патріотичного виховання офіцерів є військово-командні училища (інститути) [5, с. 87]. На їхній основі відбувається інтелектуальний, культурний, фізичний і моральний розвиток, адаптація до життя в суспільстві, створення основи для підготовки неповнолітніх громадян до «служіння Батьківщині на громадському та військовому поприщі». Військово-патріотичне виховання в таких навчальних закладах є невід'ємною частиною всієї системи виховання. Здійснюється освітній процес із поглибленим вивченням додаткових освітніх програм по вишкolu. Морально-психологічна готовність виховується в

процесі навчання, праці, що вимагають терпіння й волі, а військова готовність – у результаті військових навчань. Важливими засобами військово-патріотичного виховання є фізична підготовка [2, с. 76], що сприяє розвитку сили, витривалості, морально-вольових якостей і психологічної підготовки для виконання військового обов'язку щодо захисту Батьківщини.

Складна духовно-моральна ситуація в суспільстві торкнулася й військової сфери. Свідомо переборювати тяготи військової служби, приносити свої фізичні й духовні сили на благо Батьківщини й держави стає для офіцерського складу з кожним роком все більш проблематичним. Значна частина офіцерів відчуває себе дискомфортно в матеріальному й моральному плані, тому що не бачать перспектив свого подальшого професійного росту й служби в цілому. Тому розчарування у військовій службі, пасивність, безініціативність часом домінують у їхній свідомості й світогляді, паралізують їхню активність й опір негативним впливам. У результаті це негативно позначається на кадровому потенціалі Збройних Сил України. Все це свідчить про явну кризу системи військово-патріотичного виховання армії. На нашу думку, негативно на ефективність формування патріотизму в молоді впливають наступні фактори:

- однобічна спрямованість патріотичного виховання, коли вихованці виступають головним чином, як об'єкт впливу з боку його суб'єктів;
- стандартизація виховного процесу, спрощення й уніфікація його засобів, форм і методів як слідство далекого від дійсності уявлення про його цілі, нерозуміння всієї складності й суперечливості державно-патріотичної діяльності;
- невизначеність, розмитість змісту, відсутність теоретично розроблених фундаментальних основ, що відображають реалії сучасної ситуації у суспільстві;
- відрив від інформаційно-пізнавальної діяльності, підхід до неї як до незв'язаних між собою паралельних процесів, погляд на виховання як на супутнє навчання другорядної діяльності;
- порушення координації, взаємозв'язку чи спадкоємності між всіма основними ланками системи патріотичного виховання;
- перевага негативного характеру соціально-педагогічного впливу засобів масової інформації на молодь;
- слабкість наукового обґрунтування існуючої системи патріотичного виховання;

– розрізненість наукових досліджень без урахування соціально-гуманітарних знань.

Подолання негативних тенденцій у цій сфері можливо тільки за активної участі держави при розробці чітких форм і методів патріотичного виховання. На нашу думку, стрижневим моментом системи патріотичного виховання в армії повинні стати історичні традиції, перемоги українських воїнів, приклади зневаги особистою небезпекою й навіть смертю в ім'я захисту Батьківщини. Завдяки їм можуть бути забезпечені спадкоємність бойового досвіду, підтримка в ньому високого бойового духу й дисципліни, що є необхідною умовою існування монолітного складу Збройних Сил України.

Патріотизм в Україні традиційно мав духовні підвалини, насичені православною вірою, яка вчить любити свою Батьківщину, як рідну мати, а якщо знадобиться, то захищати її до останнього подиху. Саме віра найчастіше надихала на ратні подвиги, на самопожертву заради Батьківщини [7, с. 29]. Однак сьогодні відомі непоодинокі випадки відмови від служби в армії саме за релігійними переконаннями. В цей же час вплив церкви в армії поступово збільшується, відновлюється інститут священників.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, система військово-патріотичного виховання в різні періоди української історії постійно трансформувалася. В різні періоди розвитку суспільства домінували то православні цінності патріотичного виховання, то комуністична ідеологія в радянський період. При цьому постійними складовими патріотичного виховання завжди були народності й державність. У сучасній Україні процес патріотичного виховання носить суперечливий характер, що багато в чому пояснюється зміною орієнтирів державного будівництва.

Таким чином, політичні перетворення, які відбуваються в українській державі, необхідність гуманістичної спрямованості суспільного розвитку, зміна ідеологічних орієнтирів, перетворення в економічному житті, впровадження ринкових механізмів вимагають формування вільної, активної і, головне, творчої особистості, яка здатна не лише правильно зорієнтуватися в нових умовах, досягти повної реалізації власних здібностей та можливостей, а й здійснити цілеспрямовані перетворення навколишньої дійсності на користь усього суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аванесов Н. Ю. Военно-патриотическое воспитание школьников / Н. Ю. Аванесов, С. Х. Хайдарова. – Ташкент, 1988. – 65 с.
2. Бака М. Фізичне і військово-патріотичне виховання молоді: [навч.-метод. посіб.] / М. Бака, В. Корж. – К.: Книга пам'яті України. – 464 с.
3. Васютин Ю. С. Военно-патриотическое воспитание: теория, опыт / Ю. С. Васютин. – М., 1984. – 316 с.
4. Викентьев И. Л. А. С. Макаренко и сознательное формирование коллектива / И. Л. Викентьев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://www.triz-chance.ru/articles.html>.
5. Военно-патриотическое воспитание молодежи (проблемы и опыт). – М.: Патриот, 1991. – 213 с.
6. Военно-патриотическое воспитание советской молодежи. – М.: Воениздат, 1983. – 224 с.

7. Гасанов З. Г. Проблемы воспитания патриотизма, дружбы народов, веротерпимости / З. Г. Гасанов // Педагогика. – 2001. – № 4. – С. 24–30.
8. Зубалій М. Д. Ефективність військово-патріотичного виховання допризовної молоді / М. Д. Зубалій, В. В. Сіркізіук, П. Г. Сливка, Г. Б. Вонсович – Кам'янець-Подільський : Б.в., 1994. – 25 с.
9. Івашковська В. Стратегія, методика та концептуальні засади військово-патріотичного виховання школярів / В. Івашковська // Рідна школа. – 2002. – № 11. – С. 26–30.
10. Коркішко О. Становлення патріотичного виховання в ХІХ-ХХ ст.: (І ст. аспект) / О. Коркішко // Рідна школа. – 2004. – № 2. – С. 60–62.
11. Марушій О. Шляхи активізації військово-патріотичного виховання в школі / О. Марушій // Рідна школа. – 2001. – № 5. – С. 22–24.
12. Сухомлинский В. А. Воспитание личности в советской школе / В. А. Сухомлинский. – Киев : Радянська школа, 1965. – 213 с.
13. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон // Полис. – 1994. – № 4.

Рецензенти: Ємельянов В. М., д.держ.упр., професор;
Матяж С. В., к.держ.упр.

© Коваль Г. В., 2014

Дата надходження статті до редколегії 26.04.2014 р.

КОВАЛЬ Ганна Володимирівна – доктор наук з державного управління, доцент, Чорноморський державний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв.

Коло наукових інтересів: державна молодіжна політика, місцеве самоврядування, державне управління, роль молоді в органах державної влади.